

**ЗА УСТОЙЧИВИТЕ СРАВНЕНИЯ С TERTIUM
COMPARATIONIS УМЕН/ГЛУПАВ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК
(В СЪПОСТАВКА С НОВОГРЪЦКИ ЕЗИК)**

Гергана Николова
Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“

**ABOUT SIMILES WITH TERTIUM COMPARATIONIS
SMART/STUPID IN BULGARIAN
(IN COMPARISON WITH MODERN GREEK)**

Gergana Nikolova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

The present study researches similes, in which the antonym pair *smart, clever/stupid* plays the role of tertium comparationis. The study adopts a comparative approach, focusing on Bulgarian as the source language and seeking equivalent units in Modern Greek. Stable comparisons are built using the X as Y construction, and often the right side of the comparative constructions is polycomponent. Such units express primarily a pejorative evaluative attitude, which is anthropocentrically oriented – a significant predominance of excerpted comparisons with the component *stupid* is noted. There are fewer comparative constructions that include *the quality of smart/clever* as the tertium comparationis. Similes are interesting and significant from both a linguistic and a folk-psychological perspective.

Keywords: as X as Y, smart, clever/stupid, similes, Bulgarian, Modern Greek

В българската и новогръцката езикова картина на света общочовешкото качество *глупост* е представено предимно като отрицателно. Като част от народната мъдрост, устойчивите сравнения изразяват своето оценъчно отношение. Те могат да се разглеждат като мост между езика и народопсихологията. Поради символиката и образността си, както и поради своеобразието на всеки език, устойчивите сравнения се различават до известна степен, но се откриват и доста общи образи в двата целеви езика. Те съдържат в своята смислова същност сходни критерии при оценяването на човешките норми на поведение, при възприемането на заобикалящия ни свят. Съществуват ясни граници между *умен* и *глупав*, защото няма по-вярна преценка за света и за мо-

ралните ценности и норми от тази, до която е достигнала народната мъдрост, отразена във всеки език.

Обект на проучване в представения текст са българските устойчиви сравнения¹ и образни сравнения², имащи отношение към глупостта и ума, както и техните еквиваленти в новогръцкия език. При УС и ОС елементът не променя значението си, дясната страна назовава дадения признак въз основа на някакъв избран образ по модела *X като Y* (в новогр. *X σαν Y*) – срв. *глупав като овца* и на новогр. *βλάκας σαν πρόβατο*.

Приемаме постановката на В. Маровска, че „сравнението е една от най-необходимите познавателни операции – с него се определят качествените и количествените характеристики на явленията, разкриват се връзките и взаимоотношенията между тях. Съпоставката и сравнението са двете абсолютно задължителни операции за опознаването на предметите и тяхното диференциране, при което се разкриват съответствието и несъответствието, приликите и отликите, тъждественото и различното“ (Маровска/Marovska 2007: 212). Съгласни сме с твърдението на Б. Янев, че е на лице разлика между сравненията като *факти на езика* и *факти на речта*. Това води и до разграничаването на термините *устойчиви сравнения* (понятие, което се е утвърдило във фразеологичната литература) и *образни сравнения*. Авторът отбелязва, че „**факти на езика** са тези сравнения, които са лексикографски регистрирани и са най-устойчиви в речевите практики на индивидите. [...] Такива компаративни структури фразеологията нарича *устойчиви* или *фразеологични сравнения*. [...] **Факти на речта** са тези сравнения, които не са лексикографски регистрирани, нямат нужната устойчивост, обикновено са с оказионален характер и представляват речев продукт от езиковата компетенция и светогледа на определен индивид или група индивиди, но в по-тесен кръг³ (Янев/Yanev 2013: 40 – 41). Тези компаративни конструкции, които са факти на речта, авторът определя като *образни сравнения*. Без съмнение ние приемаме, че образните и устойчивите сравнения възникват в речевата практика на човек, в нашия случай на българина и гърка. Това се забелязва и от ексцерпиранияте сравнителни конструкции, които включват една от двете таргетни характеристики.

¹ Нататък също се използва и УС.

² Нататък също се използва и ОС.

³ Правописът на цитата е запазен.

Глупостта⁴ е общочовешко качество, което е отразено във всички езици и култури. Най-често това качество е осмивано и осъждано и се свързва с отрицателна конотация.

В психологията глупостта не съществува като понятие, определя се като мързел на човешкия мозък. Глупостта и в двата езика е представена като отрицателно човешко качество в противовес на разума. Глупакът най-често е осмиван и осъждан. Определението за *глунав* в Българския тълковен речник (Андрейчин/ Andreichin 2008, ред.) се свързва с две значения:

1) Който е лишен или беден откъм съдържание, смисъл или целесъобразност. *Глунава постъпка.*

2) Който е с ограничени умствени способности; несъобразителен; недосетлив. *Глунав човек.*

В гръцкия речник (Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής/Речник на новогръцкото койне 2007) за прилагателното *χαζός/глунав* са дадени следните значения:

1) (за нелица) Който не изисква ум (следователно е лесен, става дори за глупак). *Χαζή ερώτηση./ Глунав въпрос.*

2) (за лица) Който няма интелигентност или остроумие. *Χαζός./ Глунав човек (Глупак).*

Прилагателното *глунав* е експресивно изразено въз основа на метафорични образи: *глунава като гъска, глунав като магаре, глунав като патка*. В рамките на ексцерпирания материал включваме и сравнения, които съдържат синоними на *глунав* (срв. *тъп, прост*). В гръцки сравненията имат следния вид: *βλάκας σαν αρνί – глунав като агне* (екв. *като гъска, като овца, като шаран*); *βλάκας σαν πρόβατο – глупак като овца* (екв. *като гъска, като шаран*); *αμόλος σαν κόκορας – тъп като петел*. Тези изрази имат характер на обиди и са типични за разговорната реч.

Избрахме като обект на изследване една от антонимните двойки за интелектуални качества на човека, тъй като това дали човек е умен, или глунав стои в центъра на ценностната система на народа, който „посреща по дрехите, но по ума изпраща“. Слабите умствени способности, най-често съчетани с невежество, са обект на негативна оценъчност и присмех в значителен брой УС и ОС в българския и новогръцкия език. За целите на изследването са ексцерпирани над 100 компаративни

⁴ Въпреки че се забеляза значителен превес на сравнителните конструкции, които са носители на пейоративност, не са малко и тези ОС и УС, които маркират нещо положително и красиво, присъщо на човека (вж. Карталова/Kartalova 2023).

конструкции (вкл. със синоними на глупав/κούτος – тъп, прост/χαζός, ανόητος, αμύαλος) от следните лексикографски източници или проучвания с прилежаща речникова част. Сред основните са: „*Фразеологичен речник на българския език*“ (Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова/Nicheva, Spasova-Mihajlova, Cholakova (1974 – 1975), „*Устойчивите сравнения в българския език*“ (Кювлиева-Мишайкова/Κυυνlieva-Mishajkova 1986), „*Нов фразеологичен речник на българския език*“ (Ничева/Nicheva 1993), „*Устойчиви сравнения (български, руски, английски, немски, френски)*“ (Холанди/Hollandi/ 2008), „*Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език*“ (Янев/Yanev 2013), „*Устойчивите сравнения в българския и френския език*“ (Кръстева/Krasteva 2018), „*Езикова картина на света, отражена чрез зоо- и фитокомпонентни фразеологизми (компаративно изследване между българския и новогръцкия език)*“ (Карталова/Kartalova 2022), «*Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*»/ Речник на новогръцкото койне (Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη/ Idrima Manoli Triadafillidi 2007), «*Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*»/ Речник на новогръцкия език (Μπαμπινιώτη/Babinoti 2012) и др.

В теоретичен аспект компаративните конструкции са подробно описани от В. Кювлиева-Мишайкова и К. Ничева, докато в новогръцката лингвистика няма отделно изследване с обект сравненията. Информация за тях срещаме в отделни статии и изследвания: «*Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία*» (Συμεωνίδης/Симеонидис 2000); «*Φρασεολογική σύγκριση μεταξύ της νεοελληνικής και ισπανικής γλώσσας*» (Soler/Солер 2003); «*Οι στερεότυπες εκφράσεις και η διδακτοκή της νέας ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας*» (Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Ευθυμίου/Анастасиади-Симеониди, Ефтимииу 2006); «*Νεοελληνικές φράσεις (Εκφράσεις, παροιμίες, γνωμικά, εκκλησιαστικές ρήσεις, φράσεις αργκό)*» (Πάντος/Пандос, 2013) и др.

По-долу в текста ще представим някои от ексцерпираните компаративни конструкции от двата изследвани езика, за да представим глупостта и с какво може да се асоциира тя, както и с какво и с кого човек свързва ума. Отчитат се доста разнообразни лексеми, които изпълняват функцията на компаратум в УС и ОС, което е показателно за асоциативното мислене на човека.

„умен“

умен като професор, умен като Айнщайн/ εφευρετικός σαν Αινστάιν, умен като Шерлок Холмс, умен като бог, умен като футболист, умен като спортен журналист, умен като двама улави (оксиморонен образ), умен колкото девет улави, умен като двама прости,

умен като игумен, умен като амеба, умен като говедо, умен като слон, умен като (бременна) хлебарка, умен като коза, умен като куц кон, умен като листна въшка, умен като маймуна, умен като слон, умен като толстолоб

έξυπνος σαν μπούφος/ букв. умен като бухал

έξυπνος σαν αλεπού/ умен като лисица

„ГЛУПАВ“

глупав като водно конче, глупав като говедо, глупав като теле, глупав като овца/ βλάκας σαν πρόβατο (βλάκας σαν αρνί – глупав като агне), глупав като канарче, глупав като кокошка, глупава като патка, глупав като шаран, глупав като гъска, глупав като запушалка, глупав като сив кон, глупав като сиво магаре, умен като гъска (ирон.), умен като попово прасе (диал. ирон.), умен като амеба, умен като бременна хлебарка, умен като говедо, умен като змия, умен като коза, умен като куц кон, умен като листна въшка, умен като маймуна, умен като толстолоб, умен като хлебарка

βλάκας σαν πρόβατο/ глупав като овца

βλάκας σαν αρνί/ глупав като агне

„ПРОСТ/ТЪП“

прост като гърмяща змия, прост като магаре, прост/тъп като маймуна, прост като манастирска гугутка, прост като стадо овце, прост като грах, прост/тъп като гъба, прост като ряпа, прост/тъп като тиква, тъп като галош, тъп като калевра, прост като гъбена чорба, прост като гъз, прост като кратуна, прост като пукал, прост като фасул, прост като чук, прост като шарен мост, прост като милиционер, прост като тракторист, прост като леген и др.

κουτός σαν λάχανο/ прост като зеле

κουτός σαν μπούφος/ тъп като бухал

αμόαλος σαν κόκορας/ тъп като петел

αμόαλος σαν πρόβατο/ глупав като овца

κουτός σαν τα βλίτα/ прост като щир

Интелектът и острият ум не са мотивирали образното компаративно мислене. То се свързва с други прояви на ума като хитрост, изобретателност, обиграност, понякога съпроводени дори и от лъжа или лукавство (срв.: *мъдър като Соломон, хитър като дявол, хитър като лисица, хитър като манастирски котарак*). Глупостта е един от най-значимите културни концепти, който е намерил място в сравненията и в двата езика. Отрицателните качества са тези, които пораждаат силна емоционална реакция, изливаща се в словесни картини.

Въз основа на проведеното изследване върху устойчивите и образните сравнения в българския език и в новогръцкия, които съдържат в ролята на *tertium comparationis* **умен/глупав**, както и техните синоними, бихме могли да направим следните обобщения:

1) при всички ОС и УС се отчита ярко изразена антропоцентричност, тъй като изследваните от нас конструкции са изцяло насочени към човека (т.е. дали той е *умен*, или *глупав*);

2) отявлен превес на образните и устойчивите сравнения, които са ориентирани към пейоративността (лошото и непристойното много по-често привличат вниманието на човека), както в българския, така и в новогръцкия език;

3) двата термина (т.е. ОС и УС) могат да функционират паралелно в лингвистичната литература, защото в основата им е заложен различен *заряд*. Докато образността се наблюдава при ОС и УС, то устойчивият характер на компонентите е налице само при УС.

4) в структурен аспект при изследваните единици се отчита преобладаване на еднокомпонентните лява и дясна страна, т.е. X и Y, напр.: *глупав като кокошка/ αμβάλοσ σαν κότα, прост като магаре, глупав като овца/ βλάκας σαν πρόβατο, умен като гъска (ирон. много глупав)*, но има и *глупав като водно конче, прост като манастирска гугутка, умен като листна въшка* и пр.

5) от морфологична гледна точка прилагателните *умен/глупав* в рамките на компаративните конструкции се срещат по-често в своята основна форма – мъжки род, единствено число (срв. примерите, приложени в изложението на настоящия текст);

6) в ролята на образи (т.е. *comparatum*) се забелязва, че влизат твърде разнообразни по същност реалности, с които се отъждествява колко е *умен* човекът, или колко е *глупав/тъп/прост*. В границите на образните сравнения прави впечатление, че палитрата от образи е много по-разнолика отколкото в УС, които се приемат за безспорен обект на изследване от страна на фразеологията. В образните сравнения човек може да е *умен като хлебарка, като толстолюб, като говедо* и др. и *глупав/тъп/прост като грах, като канарче, като гъба, като маймуна* и пр.

Близостта в понятийното съдържание на УС и ОС в българския и новогръцкия език е израз на споделени универсални човешки ценности. В българския език УС и ОС с прилагателно *умен/глупав* са добре представени, докато в новогръцки са доста по-ограничени. Въпреки малкия брой на ОС в новогръцкия език те имат своя аналог в българския, което „показва“, че двата съседни народа възприемат света и чо-

века по сходен начин. Сравненията със съставна част животно или растение са много и разнообразни. Наблюдава се силно изразена експресивност в рематичната част (дясната страна на сравнението, в която се оформя метафоричността).

Езиковата картина на света, която разкрива семантичният анализ на УС и ОС в българския и в новогръцкия език, се отличава със своята антропоцентричност, антропомерност и пейоративност. Тя свидетелства за близост в интерпретацията на обектите и явленията от заобикалящия ни свят, които почиват върху обща ценностна система.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин/Andreichin, ред. 2008:** Андрейчин, Л. *Български тълковен речник*. София, 2008. [Andreichin, L., red. *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia, 2008.]
- Анастасиáδη-Συμεωνίδη, Ευθυμίου/Анастасиади-Симеониди, Ефтимю 2006:** Анастасиáδη-Συμεωνίδη, Α., Α. Ευθυμίου. *Οι στερεότυπες εκφράσεις και η διδακτοκή της Νέας Ελληνικής ως δεύτερης γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκη, 2006. [Anastasiasadi-Simeonidi, Α., Α. Eftimiou. *I stereotipes ekfraseis kai I didaktoki tis Neas Ellinikis os devteris glossas*. Atina: Pataki, 2006.]
- Μπαμπινιώτης/Бабиньотис 2012:** Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. ΑΘΗΝΑ, 2012. [Babiniotis, G. *Leksiko tis neas ellinikis glossas*. Atina, 2012.]
- Карталова/Kartalova 2022:** Карталова, М. *Езиковата картина на света, отразена чрез зоо- и фитокомпонентни фразеологизми*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2022. [Kartalova, M. *Ezikovata kartina na sveta, otrazena chrez zoo- i fitokomponentni frazeologizmi*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2022.]
- Кръстева/Krasteva 2018:** Кръстева, Ж. *Устойчивите сравнения в българския и френския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2018. [Krasteva, Zh. *Ustoychivite sravneniya v balgarskiya i frenskiya ezik*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 2018.]
- Кювлиева-Мишайкова/Kyuvlieva-Mishaykova 1986:** Кювлиева-Мишайкова, В. *Устойчивите сравнения в българския език*. София: Издателство на БАН, 1986. [Kyuvlieva-Mishaykova, V. *Ustoychivite sravneniya v balgarskiya ezik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1986.]
- Маровска/Marovska 2007:** Маровска, В. *Стилистика на българския език*. Пловдив: КОТА Принт, II издание, 2007. [Marovska, V. *Stilistika na balgarskiya ezik*. Plovdiv: KOTA PRINT, II izdanie, 2007.]

- Πάντος/Пандос 2013:** Πάντος, Χρ. *Νεοελληνικές φράσεις (Εκφράσεις, παροιμίες, γνωμικά, εκκλησιαστικές ρήσεις, φράσεις αργκό*. Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, 2013. [Pantos, Hr. Neoellinikes fraseis (Ekfraseis, paremies, gnomika, ekklisiastikes riseis, fraseis argo. Atina: Dimosiografikos Organismos Labraki, 2013.]
- Συμεωνιδής/Симеонидис 2000:** Συμεωνίδης, Χ. *Εισαγωγή στην ελληνική φρασεολογία*. Θεσσαλονίκη: Κώδικας, 2000. [Simeonidis, H. Isagogi stin elliniki fraseologia. Thessaloniki: Kodikas, 2000.]
- Soler/Солер 2003:** Soler, N. *Φρασεολογική σύγκριση μεταξύ της νεοελληνικής και ισπανικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη, 2003. [Soler, N. Fraseologiki sinkrisi metaksi neoellinikis kai ispanikis glossas. Thessaloniki, 2003.]
- Холанди/Holandi 2008:** Холанди, Р. *Устойчиви сравнения (български, руски, английски, немски, френски)*. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2008. [Holandi, R. *Ustoychivi sravneniya (balgarski, ruski, angliiski, nemski, frenski)*. Blagoevgrad: UI “Neofit Rilski”, 2008.]
- Янев/Янев 2013:** Янев, Б. *Образните сравнения с антропоцентричен характер в българския и английския език*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“, 2013. [Yanev, B. *Obraznite sravneniya s antropotsentrichen karakter v balgarskiya i angliiskiya ezik*. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”, 2013.]

ИЗТОЧНИЦИ

- Андрейчин/Andreichin, ред. 2008:** Андрейчин, Л. *Български тълковен речник*. София, 2008. [Andreichin, L., red. *Balgarski talkoven rechnik*. Sofia, 2008.]
- Μπαμπινιώτης/Бабиньотис 2012:** Μπαμπινιώτης, Γ. *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας, 2012. [Babiniotis, G. *Leksiko tis neas ellinikis glossas*. Athina: Kendro Leksikologias, 2012.]
- Банова, Димова/Vanova, Dimova 2014:** Банова, М., С. Димова. *Фразеологичен речник на българския език. А – Я (подбрано)*. София: Бан Мар, 2014. [Vanova, M., S. Dimova. *Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik. A – YA (podbravo)*. Sofia: Ban Mar, 2014.]
- Вътов/Vatov 1998:** Вътов, В. *Малък фразеологичен речник на българския език*. Велико Търново: Слово, 1998. [Vatov, V. *Malak frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik*. Veliko Tarnovo: Slovo, 1998.]
- Геров/Геров 1975 – 1978:** Геров, Н. *Речник на българския език, Т. I – IV*. София: Български писател, 1975 – 1978. [Gerov, N. *Rechnik na balgarskiya ezik, T. I – IV*. Sofia: Balgarski pisatel, 1975 – 1978.]

- Костов, Костов/Kostov, Kostov 2005:** Костов, Н., И. Костов. *Гръцко-български речник*. София: Труд, 2005. [Kostov, N., I. Kostov. *Gratsko-balgarski rechnik*. Sofia: Trud, 2005.]
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής/Речник на новогръцкото койне 2007:** Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής. 7^η ανατύπωση με βελτιώσεις. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο νεοελληνικών σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2007. [Leksiko tis Koinis Neoellinikis. 7. anatiposi me veltioseis. Thessaloniki: Institutouto veoellinikon spoudon. Idrima Manoli Triantafillidi, 2007.]
- Нанова/Nanova 2005:** Нанова, А., *Фразеологичен синонимен речник на българския език А – Я*. София: Хейзъл, 2005. [Nanova, A., *Frazeologichen sinonimen rechnik na balgarskiya ezik A – YA*. Sofia: Heizal, 2005.]
- Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова/Nicheva, Spasova-Mihayova, Cholakova 1974 – 1975:** Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език Т. I и II*. София: БАН, 1974 / 75. [Nicheva, K., S. Spasova-Mihailova, K. Cholakova. *Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik T. I i II*. Sofia: BAN, 1974 / 75.]
- Ничева/Nicheva 1993:** Ничева, К. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 1993. [Nicheva, K. *Nov frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”, 1993.]
- Ничева/Nicheva 2002:** Ничева, М. *Фразеологичен речник на българския език*. Пловдив: Хермес, 2002. [Nicheva, M. *Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik*. Plovdiv: Hermes, 2002.]
- Stavropoulos/Ставропулос 2005:** Σταυρόπουλος, Δ. Ν. *Oxford Greek – English Learner’s Dictionary*. Oxford: Oxford University Press, 2005. [Leksiko tis Koinis Neoellinikis. 7. anatiposi me veltioseis. Thessaloniki: Institutouto veoellinikon spoudon. Idrima Manoli Triantafillidi, 2007.]
- Шишков/Shishkov 1998:** Шишков, С. *Гръцко-български фразеологичен речник*. София: Инфонет, 1998. [Shishkov, S. *Gratsko-balgarski frazeologichen rechnik*. Sofia: Infonet, 1998.]